

שיהיה לכם יום צבעוני

הצבעונים, המזוהים יותר מכל עם הולנד, הגיעו לאירופה במאה ה-16 מטורקיה וגרמו להיסטריה ציבורית. בארץ יש ארבעה מיני בר של צבעוני, כולם מוגנים, וזה בדיוק הזמן לצאת לטבע וליהנות ממראה פרחיהם היפהפיים

כתב וצילם: ד"ר אורי פרגמן-ספיר

זה מתחיל בעלה קטן וחלק המבצבץ מהקרקע בחורף. העלה גדל ושוליו הופכים גלוניים (כאילו גלי הים נתפסו בהם). לרוב צומח רק העלה הזה ולא יותר, אך בפרטים גדולים מתפתחים עוד כמה עלים ומתוכם עולה ניצן חרוטי וירוק, שמאדים לפתע ונפתח באביב לפרח מרהיב, אחד מהפרחים היפים בארץ ובעולם - הצבעוני (Tulipa). בעונה זו אפשר ליהנות מהצבעונים בטבע ובגנים, ולרכוש אותם כצמחי עציץ לבית ולמרפסת בחנויות הפרחים. הצבעוני הוא סוג בן כמאה מינים ויותר, המשתייך למשפחת השושניים. רוב המינים נפוצים במרכז אסיה עד דרום-מערב אסיה, וכמה מינים גדלים גם באגן הים התיכון (מישראל ועד לצפון אפריקה), בסין ובאירופה.

הצבעוני הוא צמח בצל (גיאופיט). בצל הצבעוני מיוחד בהיותו בעל גלדים ספורים בלבד, העטופים בקליפה יבשה. לצמח גבעול זקוף או מעוקל הנושא לאורכו כמה עלים שלמים-אזמלניים ופרח גדול בקצה (מינים מועטים, כמו צבעוני ססגוני, הם בעלי גבעול מתפצל הנושא שני פרחים ואף יותר). הגבעול גמיש ואינו נשבר ומותאם לרוחות ולגשמים

צבעוני המדבר

(ואף לשלגים) האופייניים לעונת הצימוח שלו. לפרח שישה עלי עטיף (שלושה חיזוניים שמקורם בגביע ושלושה פנימיים שמקורם בכותרת), שישה אבקנים ושחלה שבראשה צלקת משולשת. הפרח אינו מייצר צוף אלא כמות גדולה של אבקה, שחלקה הקטן משמש להפריה ורובה משמש כגמול מזון לחרקים מאביקים (בארץ אלה הן חיפושיות המתפלשות באבקת הפרח ואף לנות בו). הפרח לעתים קרובות ריחני, והוא דמוי גביע סגור אשר נפתח לצורת קערה ולבסוף משיר את עלי העטיף. לאחר הפריחה מתפתח מהפרח הלקט (פרי קופסתי) ובו זרעים רבים פחוסים המופצים ממנו בקיץ.

בארץ יש ארבעה מיני בר של צבעוני (ראו מסגרת), כולם בעלי פרחים יפהפיים (הנפוצים ביותר הם בעלי פרחים אדומים), אם כי הם עדיניים יחסית לפרחי הזנים התרבותיים. כל הצבעונים הם צמחים מוגנים ואין לפגוע בהם בכל צורה שהיא, ואתרי פריחה רבים שלהם (ראו מסגרת) הם מקומות עלייה לרגל של שוחרי טבע.

שיגעון הצבעונים

מקור השמות האירופיים של הצבעוני (tulip, tulipan) הוא במילה הפרסית delband, שמשמעותה "טורבן" - הכובע המזכיר את צורת הפרח, ובמילה הטורקית-עות'מאנית tülband, שמשמעותה "מוסלין" או "גאזה" - סוגי בדים שנכרכו סביב אותו כובע.

בטורקיה ובאירן הפרח קרוי lâlê או lâle ("צבעוני" גם בשפתם), והוא הפרח הלאומי של מדינות אלה. הוא מופיע בצורה בולטת באמנות המקומית ומפורסם במיוחד כאחד הדגמים המופיעים על שטיחים ועל כלי קרמיקה, כמו אלה שיוצרו בעיירה איזניק שבמערב טורקיה.

הצבעונים ממערב אסיה, ובמיוחד צבעוני רחב-עלים (*Tulipa gesneriana*), הם המקור לשלל זני הצבעונים התרבותיים. לא ברור היכן גדל צבעוני רחב-עלים בטבע וייתכן גם כי הוא תוצר של הכלאות בין כמה מינים. הצבעונים, המזוהים יותר מכל עם הולנד ומשמשים אף כסמלה הלא רשמי, הגיעו לצפון אירופה מטורקיה במאה ה-16. שגריר אוסטריה בטורקיה שהוקסם מיופיים של הצבעונים שלח במעטפה זרעים אחדים של הפרחים לידידו בווינה. כמה שנים אחר כך

צבעוני מקבוצת זני תוכי

צבעוני החרמון

צבעוני ססגוני

עניין של הגדרה

צבעוני ההרים (*Tulipa agenensis*): פרח אדום ממרכז הארץ ומצפונה. לפרח יש פס צהוב המפריד בין השטח האדום לכתם השחור בפנים כל עלה עטיף. שלושת עלי העטיף החיצוניים ארוכים ומחודדים יותר משלושת עלי העטיף הפנימיים. לצמח יש שלושה-חמישה עלי גבעול (תת-מין שרוני של מין זה מאופיין בגבעול קצר ובעלים גלוניים וגדל בקרקעות חוליות במישור החוף).

צבעוני המדבר (*Tulipa systola*): פרח אדום מהנגב וממדבר יהודה. לפרח אין פס צהוב המפריד בין השטח האדום לכתם השחור בפנים הפרח. ששת עלי העטיף שווים פחות או יותר באורכם ובמידת חדותם. לצמח יש שלושה-חמישה עלי גבעול. לעתים קרובות מוצאים צורות ביניים בין צבעוני המדבר לצבעוני ההרים. בגן הבוטני בגבעת רם החל מחקר המשווה את שני המינים ובודק אם הם שני מינים או שני תתי-מין תחת מין אחד.

צבעוני ססגוני (*Tulipa biflora*): פרח לבנבן בעל לוע צהוב מהר הנגב. לעתים קרובות הגבעול מתפצל לשני גבעולים (ואף לשלושה) ונושא שני פרחים. לצמח יש רק שני עלים קשתניים.

צבעוני החרמון (*Tulipa humilis*): פרח ורוד מהחרמון הגבוה (מעל 1,800 מטר). לצמח יש שלושה-שישה עלים ירוקים, שרועים-מעוקלים על הקרקע. הפרחים נפתחים רק אחר הצהריים. עד לאחרונה חשבו שצבעוני החרמון אופייני לחרמון ולהרי הלבנון ונקרא *Tulipa lownei*, אך התגלה כי אוכלוסיות אלה הן למעשה צורה ורודה של צבעוני רחב תפוצה מטורקיה (*Tulipa humilis*).

אתרי פריחה מומלצים

- 1** בורות לוץ בשמורת הרמון, תחילת מרס - צבעוני ססגוני.
- 2** כביש משאבי שדה שדה בוקר - מפנה צפוני, תחילת מרס - צבעוני המדבר.
- 3** שמורת איריס ירוחם, תחילת מרס - צבעוני המדבר.
- 4** שמורת פולג, תחילת מרס - צבעוני ההרים, תת־מין השרון.
- 5** שמורת הגלבע, מרס - צבעוני ההרים.
- 6** אזור אנדרטת מגילת האש ליד כיסלון בהרי יהודה, מרס - צבעוני ההרים.
- 7** גבעת חורבת ניחה בקצה דרך המחצבות של כפר גלעדי ליד נחל השומר, מרס - צבעוני ההרים.
- 8** החרמון הגבוה (מעל לרכבל העליון), מאי - צבעוני החרמון (יש לתאם סיור במקום עם הצבא או להצטרף לטיול מאורגן).

הגיע משלוח ראשון של בצלים גם לבלגיה ובעשור האחרון של המאה ה-16 נשתלו בצלי צבעונים גם בגנים הבוטניים באוניברסיטת לידן בהולנד על ידי הבוטנאי קרולוס קלוסיוס. עד מהרה הפך גידול הצבעונים לאחד הענפים החקלאיים המרכזיים בהולנד, ובשנים 1634-1638 הגיע הסחר בצבעונים לספסרות בממדי ענק - תופעה שזכתה לכינוי "טוליפומניה". מחירי הצבעונים האמירו אז וערכם היה עצום, אך כדרכן של בועות כלכליות, אף בועה זו התפוצצה והותירה רבים מרוששים.

פרופ' רינה קמינצ'קי ממנהל המחקר החקלאי בבית דגן מציינת במאמריה כי מבין הגיאופיטים (צמחי בצל ופקעת) המסחריים, הצבעוני הוא הנפוץ ביותר היום, עם כ-900 זנים הגדלים בהולנד, בארצות הברית, בפולין ובמדינות נוספות.

הצבעוני כצמח נוי

ריבוי הצבעונים נעשה בדרך כלל באופן אל-מיני על ידי חלוקת בצלים ושימוש בתרבויות רקמה. בשיטות אלה מתאפשרת פריחה תוך שנה-שנתיים והצמחים החדשים זהים בתכונותיהם לתכונות של צמחי האם, שבהן אנו מעוניינים. ריבוי מיני (באמצעות זרעים) משמש בעיקר להכלאות וליצירת זנים חדשים, אך החיסרון הגדול שלו הוא הזמן הארוך הנדרש עד הפריחה (חמש-שמונה שנים). הצבעונים זמינים בשוק בסתיו כבצלים או בחורף ובאביב כצמחי עציץ. בצלי הצבעונים התרבותיים בארץ מיובאים בעיקר מהולנד, ובשל מחירם הגבוה גידול צבעונים בגן נחשב למותרות. כדי להצליח בגידול צבעונים ובהפרכתם חשוב להכיר את מוצאם ולהבין היכן טופחו. כאמור, מקורם של רוב זני התרבות של פרח זה במיני בר מאזורים הרריים וקרים באסיה שטופחו בהולנד, בצפון אירופה. בשל כך מומלץ לגדל צבעונים בעיקר באזור ההר. חשוב לדעת שבתנאי הארץ רוב צבעוני התרבות אינם חוזרים לפרוח בשנה השנייה ולכן משמשים כצמחים עונתיים בלבד. לאחר הפריחה אפשר לעקור אותם ולהשתמש בשטח לגידול צמחים אחרים. יש תקווה שמטפחי הצבעונים ייצרו בעתיד צמחי מכלוא חדשים ומקומיים אשר יפרחו כמה שנים, ואולי הישועה תגיע מהכלאות בין הצבעונים ההולנדיים לצבעוני

צבעוני ההרים תת־מין שרוני

הבר שלנו, כפי שקרה בעבר עם הכלניות. צבעונים תרבותיים מיוחדים הם צבעונים מזני קבוצת תוכי - צבעונים שהעטיף שלהם מצויץ-משונן ושמופיעים בו לעתים קרובות כמה גוני צבע. יש האומרים כי הם היפים שבזני הצבעוני. רק במאה ה-20 חקרו את הזנים העתיקים של צבעוני התוכי ומצאו שהצבעים והצורות שלהם הם למעשה סימפטומים של וירוס מוזאיקה שהועבר לצבעונים מכנימה האופיינית לעצי דובדבן ולתפוחי אדמה. הזנים המודרניים של צבעוני התוכי דומים לזנים המקוריים, אך הם תוצרי הכלאות ללא התערבות של הווירוס. כדי ליהנות מפריחת צבעונים ממינים שונים במקום אחד מומלץ לבקר בגנים הבוטניים בגן הבוטני בהר הצופים ובגן הבוטני של אוניברסיטת תל אביב אפשר לראות את צבעוני הבר, ובגן הבוטני בגבעת רם בירושלים תוכלו להתרשם מזני התרבות לצד מיני הבר.

הכותב הוא מדען ראשי בגן הבוטני האוניברסיטאי בירושלים